

*Development of the Social Pedagogy
Развитие на социалната педагогика*

КРИТЕРИИ ЗА РЕЗИЛИАНС ПРИ РОДИТЕЛИ С РИСК ОТ РАЗДЯЛА С ДЕЦАТА ИМ (ИЗСЛЕДВАНЕ НА СЛУЧАЙ)

Яна Станева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Феноменът резилианс е предмет на различни изследвания през последните десетилетия. Научни статии и реални ситуации от практиката на подкрепящите специалисти изследват явлението и неговите фактори. Откриването на критериите за устойчивост при определени целеви групи представлява интерес и трудност за изследователите. Родителите, изложени на риск от раздяла с децата си, са една от тези групи, които заемат голям процент от потребителите на социалните услуги в страната. Тази статия разглежда въпроса: как да се идентифицира резилианс при родителите, така че техният житейски опит да бъде използван впоследствие за подобряване на психосоциалната подкрепа при предоставянето на социални услуги.

Keywords: resilience, factors; criteria; social services; parents

1. Въведение

Въпросът „Може ли да направим децата, израснали в институции или в трудни семейни ситуации, справящи се родители?“ вълнува професионалистите от помагащите професии през последното десетилетие наред с реформата по деинституционализация в страната. Интересът към настоящото изследване на резилианс е продиктуван именно от него, тъй като в практиката специалистите се срещат с редица млади хора, напуснали институции, които се нуждаят от психосоциална подкрепа при създаване на семейства, раждане и отглеждане на деца.

„Резилиансът у хората – способността да посрещнеш ударите на живота и не просто да оцеляваш, а да се развиваш и вървиш напред, е идентифициран от професор Ема Вернер на остров Мауи. Тя осъществява продължителна изследователска програма, целяща да установи защо някои деца, израснали при на пръв поглед еднакви обстоятелства, се превръщат в наркомани, престъпници или стават жертва на психически заболявания, а други се справят добре, постигат успехи в работните, социалните и

емоционалните си отношения и живота като цяло. Такива деца тя нарича „притежаващи резилианс“ (Petrova-Dimitrova and al., 2010: 4)

Резилианс, като феномен, според изследователите може да бъде открит в художествената литература, реалния живот и дори в исторически периоди на война: „повечето от тези млади вълци, побойници, крадци и вандали са се развили към добра, понякога дори изненадващо добра социална адаптация“ (Cyrułnik, 2001: 189).

Феноменът резилианс е факт в практиката на социалната работа в България според редица изследвания, финансирани от фондация ОАК. Резилианс, като подход, е въведен концептуално в най-голяма степен от екип на ИСДП, ръководен от проф. д-р Нели Петрова-Димитрова, чрез реализиране на проекти, публикуване на научни статии и наръчници (Petrova-Dimitrova, 2014). Изследванията в областта на резилианс показват, че въпреки трудни житейски ситуации децата могат да израснат в устойчиви възрастни. Изучаването на вътрешните и външните процеси за резилианс могат да помогнат на професионалистите при психосоциалната подкрепа.

Основна трудност при идентифицирането на феномена резилианс е липсата на единни критерии. Това освен трудност е и възможност за изследователите да изведат и приложат критерии за конкретната целева група на проучване с характеристики като пол, възраст, преживяна травматична ситуация и др.

Статията има за цел да представи теоретичните основания за избор на набор от критерии за преживян резилианс при родители в риск от раздяла с детето си, както и да апробира прилагането на тези критерии при оценка на резилианс при конкретен случай.

2. Критерии за резилианс

За да се търсят критерии за резилианс, е добре да се отговори на въпроса какво означава феноменът и процесът „резилианс“ според изследователи от различни страни (Франция, Германия, САЩ, Англия, България и др.).

Според проучвания на автори от Франция резилианс, като феномен, съществува в художествената литература и реалния живот. В моята практика като социален работник в социални услуги съм наблюдавала случаи на устойчиви хора въпреки тежките им житейски съдби през детството и юношеството. „Резилианс е повече от устойчивост, това е научаване да живеем“ (Cyrułnik, 1999: 185). Именно опитът на научилите се да живеят устойчиво хора, ще бъде полезен за специалистите, за да може да се използват различни подходи за поощряването на резилианс. Въпросът е как да бъдат идентифицирани тези резилиентни родители, какви критерии да бъдат използвани за това.

„Резилианс може да се дефинира като способност да устоиш на изпитания, които могат да бъдат травматични с подновена сила. Резилианс включва адаптация срещу опасност, нормално развитие въпреки рисковете и самостоятелно възстановяване след травматизъм“ (Anaut, 2003: 7). Според авторите, за да се

търси резилианс, е необходимо да има травматично събитие в живота на човека. Понякога хората, ползващи социални услуги, са имали поредица от травматични събития в живота си. Резилианс е „способност за възстановяване, за позитивно живеене и развитие по един социално приемлив начин въпреки стрес и несгоди, които обичайно водят до сериозен риск за негативен изход“ (Cyruľnik, 1999: 168). Оттук може да се изведе като критерий за резилианс позитивното живеене по приемлив начин – например създаване на семейство, дом, работа, приятели, и да не се слага акцент на трудностите в ежедневието. „Резилиансът е хуманистична, позитивно ориентирана концепция, базирана на оцеляването, на устойчивостта и справянето, а не на проблема и трудностите и страданието, което те предизвикват“ (Petrova-Dimitrova, 2014: 127).

„Резилианс е способност на човек или група да се развива добре, да продължи да се проектира в своето бъдеще въпреки дестабилизиращи събития, трудни житейски състояния, травматизми, понякога тежки“ (Manciaux, 2001: 19). Това определение ни дава отново основания за извеждане на критерия добро житейско развитие, но ни дава и нов критерий – способността да мечтаеш и да планираш своето бъдеще.

Следващите определения ни дават насока за много важен критерий за устойчивост у човека, а именно способността да изграждаш връзки с другите. „Резиланс не е индивидуална характеристика, в тесен смисъл, а на взаимодействието на човека с неговата заобикаляща човешка среда. Ние можем да конструираме резилианс от индивидуалността, след това в концентрирани кръгове, все по-големи, до ансамбъл от социални кръгове“ (Vanistend and al., 2000: 159). Резилианс е „комплексен процес, резултат, ефект от взаимодействието между индивида и заобикалящата го среда. И ключът към тази връзка, изглежда, е способността да изграждаш връзка с другия: няма устойчивост срещу всичко и навсякъде и в никакъв случай сам, без да бъдеш в отношения“ (Guedeney, 1998: 16).

Важен критерий е както способността за изграждане на връзки в настоящия момент, така и връзките от миналото на човека, неговата способност и срещите му с хора, с които да изгради доверителни отношения. „Във всеки момент резилианс е резултат от връзката между индивида сам със себе си и заобикалящата го среда, между отпечатъците от неговия минал живот и моментната ситуация в политически, икономически, социален, човешки план“ (Manciaux, 200: 20).

Изследователите на резилианс се обединяват около твърдението, че той е винаги комбинация между вътрешни и външни ресурси на човека да преодолее несгодите, и е процес, осъществяван във времето и се влияе от опита на индивида. П. Фонаги (1994) уточнява, че резилианс е един ансамбъл от „социални и вътрешнопсихични процеси, които протичат във времето в зависимост от комбинациите на различни атрибути на детето, семейството, социалната и

културна заобикаляща среда“ (Fonagy et al., 1994: 233). „Също така е ясно, че отношението ни към себе си и доверието ни в нашата способност да се справим ефективно с предизвикателствата на живота, е вероятно да бъде повлияно от това как сме се справили със стреса и предизвикателство в минало“ (Rutter, 1999: 121). Поради тази причина резилианс се търси в историята на живота на човека, във връзките от неговото детство, в стратегиите му за справяне с трудни и травматични ситуации.

Някои автори предлагат базови критерии за резилианс. „Като критерии за резилианс (Block, 2002) или фактори за „его-резилианс“ могат да се посочат четири групи психични конструкти – способност да бъдеш щастлив, капацитет да се ангажираш с продуктивна дейност (работа), добра емоционална сигурност, способност да създаваш удовлетворяващи отношения с другите“ (Petrova-Dimitrova, 2014: 120).

Много изследователи на резилианс стигат до извода, че един човек не може да е устойчив, резилиентен във всяка ситуация и област от живота (Manciaux, 2001; De Tychey et Lighezzolo, 2004), те констатира, че може да се появи резилианс в една област, а в друга не, тогава говорим за устойчивости, а не устойчивост (Lecompte, 2006). Поради този факт не може да бъдат и еднакви критериите за всяка една сфера на живота. Същите автори извеждат определени критерии за резилианс основно при деца, преживели травматично събитие, като двата най-важни аспекта са: „капацитет на децата да следват обучителния ритъм на своята възрастова група“ и „липса на соматични, поведенчески и психични симптоми“ (De Tychey, Lighezzolo, 2004: 230).

Според J. Lecompte резилиансът е многоизмерен процес, критериите за оценка могат, когато е уместно, да включват: „стила привързаност, взаимоотношения с връстници, резултати в училище, психологическо благополучие, професионална интеграция, липсата на психиатрични разстройства и т.н.“. Авторът дава примери за изследване на различни социални компетенции като критерии за резилианс, той констатира, че жертвите на сексуално насилие са способни да поддържат адекватна социална компетентност (социални отношения, академични резултати), но страдат от високи нива на депресия, тревожност или агресивност (Lecompte, 2006).

„McGloin и Widom концептуализират устойчивостта като динамичен процес, който трябва да бъде отразен чрез адаптивно функциониране в няколко домейна въпреки преживени значителни несгоди. Техните критерии за устойчивост включват осем отделни области на функциониране: успешна трудова заетост, липса на бездомност, гимназиално дипломиране, социална дейност, липса на психиатрично разстройство, липса на злоупотреба с вещества, липса на арест и липса на автоагресивни действия. За да се счита за резилиентен, човек трябва индивидуално да е показал успех на шест от осемте области на функциониране“ (Cicchetti, 2013:

432). Тези критерии са използвани в изследване на зрели хора, които в детството си са били малтретирани.

Mersky и Topitzes (2009) използват данни от дългосрочно проучване на Чикаго, за да проучат връзките между малтретиране на деца и устойчиви резултати в зряла възраст. Те използват седем точкови индекса на устойчивост. Тези индекси са към всеки един домейн, включващ следните критерии за резилианс: липса на криминално престъпление и поведение и добро психично здраве. За да се счита, че проявяват устойчиво функциониране, физически лица трябва да имат добри резултати по пет или шест от индексите към трите домейна (Cicchetti, 2013).

Изследователите говорят за трудности при определянето на общовалидни критерии за резилианс. „Резилианс слаби страни: на първо място, това е неопределеността на критериите, които определят резилианса. Те носят или определен културален оттенък (какво представлява поведение, което е социално прието например?) или са субективни (един щастлив живот е какво?) (...)“ (Gilligan, 2006: 14).

Предвид тези трудности изследователите най-често извеждат своите критерии съобразно базовите изисквания за резилианс и конкретната целева група на проучването. На базата на теоретичния обзор на резилианс могат да бъдат изведени следните критерии:

- позитивно развитие, създаване на дом, семейство, професионална реализация;
- способност за изграждане на връзки и наличие на значими хора за това;
- способност да мечтаеш, да планираш бъдещето си, да търсиш смисъл;
- капацитет за справяне с трудни ситуации.

Според целевата група – деца, възрастни, преживели насилие, най-често извеждат следните критерии са:

- успешно дипломиране;
- професионално реализиране;
- липса на противообществени прояви и престъпления;
- добри социални взаимоотношения;
- липса на психиатрични разстройства;
- добро психично здраве.

В други проучвания авторите извеждат показатели или индикатори за резилианс, като: „полагане на грижи и поддържащи отношения, високи очаквания и възможности за смислено участие в училищния и домашния живот“. Участниците в проучването споделят за два вида положителни влияния. Като положителни лични влияния определят: „положителна самооценка, високи академични и професионални очаквания, способност за решаване на проблеми и социална компетентност“. Положителни влияния на обкръжаващата среда за резилианс

са: „здравословен живот, силни връзки у дома и в училище, връзка с църква и положителни модели в семейството и професиите“ (Rausch, 2003: 585).

3. Критерии за резилианс при жени, преминали през висок риск от изоставяне на детето си

Когато говорим за резилианс, е базов критерият време за подбор на случаите, тъй като не може да се констатира устойчивост, без да са минали поне три години от съществуващия риск при майките да се разделят с децата си. В представения случай са минали девет години от времето, когато майката е обмисляла да изостави детето си.

На следващо място, на основата на анализ на схващанията на изследователите на феномена резилианс, както и на опита от работа с хора в риск, като критерий, който може да бъде използван по отношение на тази целева група, е капацитетът за изграждане на връзки. При всички случаи, описани и изследвани като случаи на резилианс, винаги излиза наличието на значими връзки и отношения с други хора, което е свързано и със способността на човек да изгради тези връзки и по този начин да има мрежа от подкрепящи го хора.

Кои са индикаторите, по които можем да съдим, че има изграден капацитет за изграждане на връзки? По отношение на жени, преминали през висок риск от изоставяне на детето си, те могат да бъдат следните:

А) По отношение на интимните връзки:

- има партньорски взаимоотношения с другия пол; наличие на дълготрайна емоционална и сексуална връзка с партньор;
- наличие на дълготрайни приятелства, основани на доверие и взаимопомощ;
- наличие на връзка в детството с родител или резилианс наставник;
- хармонично съжителство или брак;
- наличие на близък или приятел, на когото може да разчита в трудна ситуация;
- способност за търсене на помощ от институциите;
- принадлежност към група или общност.

Изследователите се обединяват и около факта, че не може да съществува резилианс към всичко и във всеки един момент, и за да бъде реалистично изследването, трябва да се има предвид рискът, който е съществувал за целевата група родители, а именно от раздяла с децата им. Следователно ролята им като родители и техните компетенции са ключови за резилиентността им. Изискване на настоящото изследване е целевата група да бъде от родители, които не са повторили травматичния опит от своето детство, т.е. запазили са връзка с децата си, не са ги изоставили, negliжирали или насилвали. Важно е да бъде проучено каква връзка са изградили, как общуват и се грижат за децата си. Родителските компетенции са свързани и със способността им да

изграждат връзка с децата си, да ги приемат, да инвестират в тях и да подпомогнат изграждането на тяхната идентичност.

Б) По отношение на връзката с детето/децата:

- създадена е доверителна връзка с детето;
- посрещнато и прието е детето от родителя, избрано му е име;
- родителят инвестира в детето; гордее се с него; мечтае за доброто му бъдеще;
- придобити са нови умения за обгрижване и възпитаване на детето; търси помощ и съвет от специалист при трудност и незнание;
- родителят осигурява базови потребности, дом и сигурна среда за детето;
- родителят се чувства удовлетворен от отношенията си с детето;
- родителят разпознава нуждите на детето си.

Следващият критерий е професионалната реализация, мотивите да бъде избран, са присъствието му във всяко едно изследване на възрастни, допълване на социалните роли, изграждане на нови мрежи от връзки с другите, нови социални умения и възможност за реализация. В индикаторите са отчетени някои възможни факти, като това майката да се грижи за деца и бащата да има професионална ангажираност, също опитът в училище и възприемането на успехите и труда като ценности.

Кои са индикаторите, по които можем да съдим, че има успешна професионална реализация:

- родителят е имал успехи в училище и има придобита специалност или владее определен занаят;
- родителят работи продължително време в дадена професионална сфера; харесва работата си;
- има добри взаимоотношения с колеги; ценен е от колектива и началника;
- има добри професионални постижения, справя се добре с професионалните задачи, има компетенции за определена работа;
- родителят разчита на средства, придобити чрез труд; семейството има сигурен доход.

Критериите имат относителна самостоятелност, тъй като част от индикаторите са свързани помежду си, те представят връзките, опита, смисъла, отношенията и мрежата за подкрепа в живота на хората.

4. Емпирично проучване на критериите за резилианс

Прочуване на случай (Case Study) – това е общият качествен изследователски метод, в рамките на който са използвани следните изследователски методи:

- проведени интервюта за подбор на случаите с ръководители и социални работници от услуги по превенция на изоставяне на деца;
- апробиране на рамка за оценка, изготвена за изследването;
- дълбочинни/дълбинни интервюта с родители, ползвали социални услуги с цел превенция на изоставяне на децата; целите на интервютата са проучване

на зоните на резилианс и мнението на клиентите на социални услуги за реалната психосоциална помощ от специалистите.

Оценка на случай Мария

Данни за случая: Мария се ражда в многодетно семейство на глухонemi родители от ромската общност в малко населено място. До седмата си година живее с родителите си, като за майка си казва, че е болна психически. После родителите ѝ се развеждат и тя е отгледана от баща си и баба си по бащина линия. Мария казва, че никога не е имало физическо насилие от страна на близките ѝ, описва взаимоотношенията с тях като добри и съжалява, че не е ходила на училище поради липса на средства. Младата жена споделя, че не познава майчина любов, тъй като не я е гледала, дори думата „майка“ не я използвала.

Мария забременява на 16 години от момче от общността, с което заживява. По време на бременността тя разказва за физическо насилие от страна на бащата на детето. След поредния побой момичето споделя на своята баба, която я съветва да се прибере в родния дом. Мария се връща при семейството си. В седмия месец получава болки и ражда преждевременно момиче. В родилно отделение се среща със социален работник и там получава консултация и информация за услугата звено „Майка и бебе“. Първоначално не желае да види детето, но му дава име, тъй като е родено на голям християнски празник. По думи на Мария, тя трудно се е доверила на социалния работник, но са ѝ дали време да размисли за това важно решение.

Мария споделя, че прибирайки се без бебето, започва да страда и да плаче за него, тогава близките ѝ я подкрепят в решението да го вземе и да отиде в услугата звено „Майка и бебе“, където да се научи да се грижи за него. Тя описва вълнуващо първата среща с бебето, когато социални работници са я придружили до отделението за недоносени бебета. Според майката тази среща е била решаваща за решението ѝ да се грижи за детето. Мария и бебето ѝ са настанени в звено „Майка и бебе“ за период от шест месеца.

След престоя в звеното майката и бебето се прибират в родната къща. Мария разказва, че приятели я запознават със съпруга ѝ и тя създава ново семейство, когато дъщеря ѝ е само на година. Мария ражда момче и в момента заедно с мъжа си отглеждат и възпитават двете деца. По думи на Мария, дъщеря ѝ смята за свой баща мъжа ѝ и никога не са говорили за истината на нейното раждане. Бащата на Мария след смъртта на баба ѝ остава сам и се мести в града, където живее дъщеря му. Тя разказва колко много ѝ ѝ помага за децата, взима ги от училище, приготвя им обяд и те са щастливи с него, особено дъщеря ѝ.

В живота на Мария може да се идентифицират няколко травматични ситуации. Първата е раждането ѝ като второ здраво дете в семейството на глухонemi родители, има още две деца, които са глухонemi. Майка ѝ е с психични проблеми, според Мария никога не е проявявала грижи към децата си. Това

е оставило по думи на момичето една празнина в живота ѝ, която попадайки в социалната услуга, се компенсира с отношението на социалния работник.

Мария живее в изолирана ромска общност в покрайнините на малък град. Там минава детството ѝ, не успява да учи поради бедност по думите ѝ.

На 16-годишна възраст започва отношения на семейни начала с момче от общността и забременява. По думите на Мария след поредица от актове на физическо насилие от партньора тя се прибира при близките си.

Тези събития изправят Мария пред трудния избор за съдбата на бебето, което чака. Въпреки това и към настоящия момент тя гледа детето си, което е вече на девет години.

Кои са критериите, които ни дават основание да наречем Мария резилиентна личност? На първо място, това е критерият време, който показва една устойчивост, тъй като рискът майката да изостави детето си в институция, е бил преди девет години. През тези години с детето не е имало последващ риск от раздяла.

Мария притежава капацитет за изграждане на връзки, основани на доверие и подкрепа. Индикатори за това са:

- описанието на Мария за добрите взаимоотношения от детството с баща си и баба си; Подкрепата, която тя очаква и получава от тях за вземане на трудното решение сама да отглежда детето си на непълнолетна възраст;

- Мария и бащата на второто ѝ дете имат дългогодишна партньорска, емоционална и сексуална връзка;

- наличие на мрежа за подкрепа; тя разказва за добри взаимоотношения с приятели, съседи и роднини на партньора си;

- специалистите и Мария споделят за добра доверителна връзка помежду си, изградена по време на престоя ѝ в услугата „Звено майка и бебе“ (място, където майката и бебето могат да живеят от три до шест месеца и с подкрепата на специалистите да останат заедно).

Мария притежава капацитет да изгради връзка с детето си, което е констатирано от специалистите от звеното и от органите за закрила. Към момента на интервюто майката продължава да се грижи за дъщеря си, която е на 9 години. Индикатори са:

- Мария има две деца, които отглеждат и възпитават с партньора си;

- децата са кръстени и приети в семейството;

- майката инвестира в децата си и се чувства удовлетворена от ролята си;

- мечтае да станат образовани и ги поощрява за това;

- по време на престоя в звеното Мария придобива знания и умения за обгрижване и възпитаване на детето; майката търси помощ и съвет от професионалист, с когото е изградила доверителни отношения; специалистите често дават като пример за добра майка Мария.

Следващият критерий е професионалната реализация на Мария, която тя демонстрира въпреки липсата на образование. Индикаторите са:

– семейството осигурява базовите потребности на децата чрез средства, придобити с трудова заетост;

– Мария работи по временната заетост като хигиенист и на частно – почиства офиси.

Първата среща на Мария с помагач специалист е в родилно отделение. По думите ѝ там в началото е била много обърквана и не е имала доверие на социалния работник. На втората среща, когато са я придружили да види детето си, тя е започнала да се доверява, думите ѝ са „успя да ми влезе в душата“. Според Мария времето, което са и дали за размисъл, и срещата с детето са ѝ помогнали да вземе решение да го гледа.

За престоя си в услугата Мария разказва само хубави спомени, как е имала право на избор за храната, за разпределение на средствата и други. Описва социалния работник като „страхотна жена“, казва „как е влязла в душата ѝ“, „чувствала я е като майка“ и колко много е била подкрепена и научила там.

Разказва с подробности и гордост за всяка една дейност по обгрижване на новороденото, за това колко бързо се е научила да къпе, храни и общува с бебето и е била за пример. Разказва за първите снимки на детето с нея и социалния работник.

Изводи по случая: Мария има трудно детство, белязано от маргинализация на общността, родителите с увреждане и липсата на образование. Към момента тя е млада работеща жена, която живее с двете си деца и партньор. Според определените за изследването критерии Мария е преживяла резилианс, тя е станала справяща се личност, изградила е добри партньорски взаимоотношения и е удовлетворена от ролята на майка. Факторите, довели до резилианс, са капацитетът ѝ да изгражда връзки в детството, наличието на любов и подкрепа от бащата и бабата, доброто психическо и физическо здраве на момичето и приятната външност.

В юношеството Мария става майка и срещата със специалисти е много полезна за тази нейна роля. Тя споделя, че ако не е имала среща в родилно отделение и не е попаднала в звеното за майки и бебета, едва ли би имала смелостта да задържи детето си. Мария има капацитет и изгражда доверителни отношения със социалните работници. Приема отговарящия за случая специалист като „майка“, получава подкрепа и поощрения, учи се на самостоятелност и отговорност под опеката ѝ. Мария разказва за много лични моменти с детето си и социалния работник, за първото къпане и преобличане на детето, за това как са спали на едно легло, как са ходили на разходки и първите снимки. Думите, които най-ясно показват отношението към специалиста, са „влезе ми в душата“. Според Мария социалната работничка е била искрена и добра с нея и са се харесвали взаимно. По думите на жената, излизайки от звеното, е била много по-уверена като майка и сигурна, че ще отгледа детето си. В случая на Мария ролята на специалистите е била решаваща наравно с подкрепата на близките ѝ за превенция на изоставяне на детето.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Anaut, M. (2003). *La résilience. Surmonter les traumatismes*. Paris: Nathan Université.
- Cicchetti, D. (2013). Resilient functioning in maltreated children – past, present, and future perspectives. *The journal of child psychology and psychiatry*, 2.
- Cyrulnik, B. (2001). *Les vilains petits canards*. Paris: Les éditions Odile Jacob.
- Cyrulnik, B. (1999). *Un merveilleux malheur*. Paris: Les éditions Odile Jacob.
- Fonagy P. et al. (1994). The Theory and Practice of Resilience. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 2.
- Gilligan, R. (2006). Promoting Children's Resilience: Some Reflections. Bruce, Florence and Marriam. Fasil Protecting Children from Violence and Abuse. *A Review of Literature on the Evidence of Impact of the Resilience Approach*. (PST CRRC).
- Guedeney, A. (1998). *Les déterminants précoces de la résilience*. Revigny-sur-Ornaix: Hommes et Perspectives.
- Lecomte, J. (2006). La résilience après maltraitance, fruit d'une interaction entre l'individu et son environnement social. *Les cahiers psychologie politique*, 8.
- Manciaux, M. (2001) *La resilience: état des lieux*. Geneve: Medecine & Hygiene.
- Manciaux, M., Vanistendael, S., Lecompte, J. & Cyrulnik, B. (2001). *La résilience: état des lieux*. Genève: Médecine & Hygiène.
- Petrova-Dimitrova, N. (2014). *Socialna pedagogika I socialna rabota*. Sofia: Crina - Mariana Todorova [Петрова-Димитрова, Н. (2014). *Социална педагогика или педагогика на социалната работа*. София: Крина – Мариана Тодорова].
- Petrova-Dimitrova, N. and al. (2010). *Reziliansat – kak da go prilagame*. Sofia: Sdruzhenie „Chovekolyubie“ [Петрова-Димитрова, Н. и колектив (2010). *Резилиансът – как да го прилагаме*. София: Сдружение „Човеколюбие“].
- Raush, J. and al. (2003). Indicators of Resiliency Among. Urban Elementary School Students At-Risk. the *Qualitative Report*, V. 8, N, 4.
- Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 10.
- Rutter, M. (1985) Resilience in the face of adversity. Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *British Journal of Psychiatry*, 147 (6), 598 – 611.

- Rutter, M. (2006). The promotion of resilience in the face of adversity. In: A. Clarke-Stewart & J. Dunn (dir.). *Families Count: Effects on Child and Adolescent Development*. New York: Cambridge University Press.
- Tychey, C. (de) & Lighezzolo, J. (2004). *La résilience. Se (re)construire après le traumatisme*. Paris: In Press.
- Vanistendael, S. & Lecompte, J. (2000). *Le bonheur est toujours possible. Construire la résilience*. Paris: Bayard.

RESILIENCE CRITERIA FOR PARENTS AT RISK OF SEPARATION WITH THEIR CHILDREN (CASE STUDY)

Abstract. The phenomenon of resilience is a subject of various studies in recent decades. Scientific articles and real life situations from the practice of assisting specialists, examine the phenomenon and its factors. Interest and difficulty are the criteria for detection of resilience in certain target groups. Parents at risk of parting with their children is one such group occupying a large percentage as users of the social services in the country. This article addresses the question: how to identify parents who experience resilience, so that their life experience subsequently be used to improve the psycho-social support in the provision of social services.



Ms. Yana Staneva, PhD student

Department of Social Education and Social Work
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: janna333@abv.bg